

Hystericus wagneriformis

eli Richard Wagnerin psykke

Saksalainen Richard Wagner (1813–1883) oli nerokas säveltäjä, joka mullisti romanttisen oopperan ja monen ihmisen elämän. Wagnerin päätyö oli neljän oopperan sarja, Nibelungin sormus, jonka kirjoittaminen ja säveltäminen kesti 26 vuotta. Kiistelty säveltäjä oli poikkeuksellisen värikäs persoona, ja hän kärsi todennäköisesti narsistisesta persoonallisuushäiriöstä ja kaksisuuntaisesta mielialahäiriöstä. Wagnerin elämän vastoinkäymisten valossa hänen luovat saavutuksensa tuntuvat usein käsittämättömiltä.

Alkusoitto

Kerran istuin ystäväni kanssa ravintola Elitesä ja väittelin siitä, pitäisikö taiteilijoiden psykiatriset ongelmat hoitaa vai kannattaisiko ne ihmiskunnan yleisen edun vuoksi jättää hoitamatta. Jos voimakkaista mielialanvaihteluista kärsinyt Richard Wagner olisi astellut modernin psykiatrin vastaanotolle, hän olisi luultavasti poistunut kourassaan Käypä hoito -suosituksen mukainen resepti, johon olisi määrätty mielialantasaajaa, vaikkapa litiumia.

Ja jos säveltäjä olisi kuuliaisesti syönyt litiuminsa, en ole varma kuuntelisimmeko nykyään Nibelungin sormusta tai muitakaan hänen teoksiaan. Toisaalta Wagneria korventaneet masennuskaudet olisivat olleet lievempiä ja aiheuttaneet vähemmän inhimillistä kärsimystä, ja rahaakin olisi todennäköisesti tuhlaantunut vähemmän. Pitäisikö meidän siis antaa joidenkin yksilöiden vain kärsiä?

Wagnerin kohdalla heräsin pohtimaan kaksisuuntaisen mielialahäiriön mahdollisuutta sen jälkeen, kun olin lukenut hänen omaelämäkertansa *Mein Leben*. Aihetta on aikaisemmin sivuttu kirjallisuudessa vain vähän (1).

Wagnermaailma

Kuulin itse Wagnerin kokonaisen oopperan ensimmäisen kerran muutama vuosi sitten. Oli pääsiäinen ja Kansallisoopperassa esitettiin Parsifal, Wagnerin viimeinen suurteos. Istuin vaimoni kanssa permannolla, ja taivaallisen kaunis alkusoitto johdatti minut transsin kaltaiseen musiikkihumalaan, jossa leijailen tästä kirjoituksesta päätellen vieläkin. Astuin lumoukseen, joka tuntui olevan kaukana arkitodellisuuden tuolla puolen.

Helsingin yliopiston musiikkitieteen professori ja tunnettu wagneriaani Ero Tarasti onkin sanonut, ettei ihminen valitse Wagneria vaan Wagner valitsee ihmisen. Ja kun valinta sattuu omalle kohdalle, seurauksena on elämänmittainen matka.

Jo elinaikanaan Wagner keräsi ympärilleen ihailijoita ja pyhiinvaeltajia, suoranaisen kultin. Toisaalta hänen musiikkiaan pidettiin vaarallisena, sairastuttavana ja dekadenttina; se kiskoi, upotti ja veti mukanaan, puuttui ihmisen psyykeen. Tristanin ja Isolden alkusoitto ajoi kuulijoita hysteriaan, ja ne poloiset, jotka onnistuivat istumaan oopperan loppuun saakka, vaipuivat pakahduttavaan äänikylppyyn, ekshaustioon, joka mursi vastarinnan.

Wagnerin oopperat olivat psykoanalyttisia jo ennen psykoanalyysin keksimistä. Säveltäjä pyrki yhdistämään saumattomasti musiikin ja draaman sisäisen maailman, kehitti tarkoitusta varten johtoaihetekniikan: oopperoiden henkilöitä, esineitä ja intentioita kuvasivat yhä uudelleen toistuvat ja tunnistettavat melodiat. Orkesteri muuttui kaikkietäväksi kertojaksi ja alkoi toimia ihmisen mielen sisäisen dialogin tavoin: se paljasti, vihjaili, ennakoiti ja muodosti päättymättömän melodian.

Kun Wagnerin teokset poikkeuksellisella tavalla virtaavan musiikkinsa lisäksi käsittelivät

sellaisia teemoja kuten oidipaalisuus, identiteetin häilyvyys, varhaiset vuorovaikutussuhteet, seksuaalisuus ja kuolema, niiden vaikutukset olivat ensiesityksistä lähtien järjestyttäviä. Katsonkin, että Wagnerin oopperoiden aiheet, musiikin symbioottinen luonne ja rajattomuus ovat avaimia myös säveltäjän psyykeen.

Vähän värikkäämpi persoona

On ilmiselvää, että näin poikkeuksellisten teosten takana on poikkeuksellinen persoona. Tunnemmekin Wagnerin elämän varsin hyvin, sillä hän saneli suojelijansa, Baijerin kuninkaan Ludvig II:n, pyynnöstä värikkään ja pikkutarkan omaelämäkerran (2). Wagner kirjoitti myös parisenkymmentätuhatta kirjettä, ja tutkijat ovat myöhemmin kääntäneet loputkin kivet: Jeesuksen jälkeen kenestäkään ei ole kirjoitettu yhtä paljon kuin Wagnerista (3).

Wagnerin elämän tutkiminen on antoisaa, sillä säveltäjä eli hyvin seikkailurikkaan elämän. Wagner oli karismaattinen, eloisa ja poseeraavan viehättävä persoona. Mutta jos joku pöytäseurueesta tuntui varastavan huomion, Wagner saattoi hermostua, nousta yllättäen ylös ja ryhtyä lausumaan runoa. Ystävät saivat nauttia illoista, jolloin Wagner esitteli uuden oopperansa laulamalla vaatimattomasti kaikki roolit itse (4).

Wagnerin käyttäytyminen oli usein rajaton, eikä hän piitannut sovinnaisuuksista vaan oli röyhkeä, tunkeileva ja hyökkäävä, varsinkin kun kyseessä olivat raha tai naiset, joita hän halusi.

Säveltäjän käytännön elämän ristiriitaisuudesta kertoo, että hän oli avioliitosta viisiveisaava uskollinen aviomies, lihaa syövä eläinten puolustaja ja vegetaristi, kuninkaalli-

sesti asuva vallankumouksellinen ja anarkisti, Pariisin pommittamista vaatinut myötätunnon julistaja, juutalaisten kanssa ystäväystyvä antisemitisti, velkojia koko elämänsä paennut patologinen tuhleri, pienikokoinen ja omassa kärsimyksessään vellova megalomaani sekä masentunut mutta vaikeuksista lopulta täysin piittaamaton ja elämänvoimaa puhkua ikidynamo (5).

Lapsuuden yksinäisyys, perusturvattomuus, isän puuttuminen ja toistuvat emotionaaliset laiminlyönnit aiheuttivat Wagnerille narsistisen haavoittuvuuden, jonka kanssa hän yritti tulla toimeen koko elämänsä. Hän oli korostuneen itsekeskeinen eikä nuoruudessaan kyennyt ikätovereidensa kanssa vastavuoroisiin ihmissuhteisiin. Wagnerin ajattelu

ja tunnemaailma olivat jyrkän mustavalkoisia, mikä johti siihen, että pettymyksiä ja nöyryytyksiä seurasivat usein häpeäraivo ja katkeruus. Narsistiset piirteet aiheuttivat jatkuvaa riesaa ihmissuhteissa (6).

Emotionaalinen kahtiajakautuminen näkyy voimakkaana myös Wagnerin teoksissa; naiset edustivat hänelle tuhoavaa seksuaalista rakkautta tai vaihtoehtoisesti pyhää, aseksuaalista ideaalia ja symbioottista rauhaa (7).

Kaksisuuntainen mielialahäiriö

Kaksisuuntainen mielialahäiriö puhkeaa usein varhaisessa aikuisiässä. Siihen kuuluvat masennusjaksot ja niiden lisäksi kohonneen mielialan jaksot, joita kutsutaan lievempinä hypomanioiksi (tyyppi 2) ja rajumpina manioiksi (tyyppi 1) (TAULUKKO).

Todennäköinen kaksisuuntainen mielialahäiriö alkoi näkyä aikuisiällä Wagnerin elämässä yhä enemmän, ja hyvin vaikea kausi ajoittui ikävuosien 35–40 paikkeille, jolloin Wagner ei kyennyt lainkaan säveltämään yli viiteen

vuoteen. Hypomanian ja masennuksen välillä tempoileva mieliala johti levottomaan toimintaan, impulsiivisiin ulkomaanmatkoihin, mahdollisesti hengenvaarallisiin tilanteisiin (muun muassa vuorikiipeilyyn) ja uuvutti säveltäjän. Heikon terveytensä vuoksi Wagner hakeutui rankkaan vesihoitokuuriin, joka ei ainakaan parantanut tilannetta. Oloaan kylpyläjaksen jälkeen vuonna 1854 Wagner kuvaa omaelämäkerrassaan näin:

”Kun ystävät olivat lähemmin tarkkailleet tilaani, he huolestuivat kuunnellessaan omituisia ja itsepäisiä päähänpintymiäni. Syytä olikin: olin kalpea ja nääntynyt, pystyin tuskin nukkumaan ja äärimmäisen kiihtynyt mielentila näkyi käytöksestäni. Lopulta en nukkunut enää ollenkaan, mutta olin riehakas ja paremmalla tuulella kuin koskaan. Talvipakkasista huolimatta otin edelleen varhain aamulla kylmiä kylpyjä ja tein sen jälkeen asiaankuuluvan kävelyretken kiusaten vaimoani, jonka oli pakko olla mukana ja valaista tietäni lyhydellä. Ollessani tässä tilassa tuli painosta tekstini Ooppera ja draama, jota enemmän ahmin kuin luin. Olin aivan hallitunut.”

TAULUKKO. Hypomaanisen jakson kriteerit psykiatrisen DSM-IV tautiluokituksen mukaan.

- A)** Erillinen jakso, jossa mieliala on epänormaalisti ja jatkuvasti kohonnut, ärtyisä tai ekspansiivinen ja joka kestää vähintään neljä päivää ja poikkeaa selvästi normaalista ei-masentuneesta mielialasta.
- B)** Vähintään kolme seuraavista oireista on esiintynyt merkittävässä määrin mielialahäiriön aikana (neljää, mikäli mieliala on ainoastaan ärtyisä):
- Ylikorostunut itseluottamus tai suuruudentunne
 - Vähentynyt unen tarve (esim. levänneisyyden tunne jo kolmen tunnin yöunen jälkeen)
 - Lisääntynyt puheliasuus tai pakonomainen tarve puhua jatkuvasti
 - Ajatustenlento tai subjektiivinen tunne ajatuksenriennosta
 - Häiriöherkkyys (huomio korostuu helposti vähäpätöisiin tai epäolennaisiin ulkoisiin ärsykkeisiin)
 - Lisääntynyt toimeliaisuus (sosiaalisuus, seksuaalinen, opiskeluun tai työhön liittyvä) tai psykomotorinen levottomuus
 - Liiallinen hakeutuminen nautinnollisiin ja riskialttiisiin toimintoihin (esim. harkitsemattomat sijoitukset, seksuaalisesti sopimaton käytös, tuhlailu)

Kuvauksen perusteella Wagner oli siis uupunut mutta silti epänormaalin hyväntuulinen ja riehakas. Hypomanian tai manian osalta kriteerit täyttyvät jakson aikana varmuudella ainakin euforian, vähentyneen unen tarpeen, psykomotorisen kiihtyneisyyden ja itselle vahingollisen toiminnan osalta, todennäköisesti myös puhutun ja ajatusten riennon osalta. Myös ystävät ovat olleet huolissaan, ja todennäköisesti neljän päivän aikakriteeri täyttyy helposti. Jo tämä yksittäinen jakso riittää maanis-depressiivisen sairauden diagnoosiin. Omituiset päähänpintymät voivat viitata jopa todellisuustajun hämärtymiseen eli psykoottisiin oireisiin.

Wagnerin omaelämäkerran perusteella vaikuttaa siltä, että patologisesti kohonneesta mielialasta oli viitteitä jo nuoruudessa, joskaan aina ei ole helppo erottaa hypomaniaa normaalista nuoruusiän kuohunnasta. Wagnerin kohdalla jaksot kuitenkin vaikuttavat patologisilta, varsinkin jos niitä tarkastelee myöhemmän sairastelun valossa.

Mittavan kauhurunoelman kirjoittaminen yksin ja nälkiintyneenä ullakolla ei vaikuta 15-vuotiaan pojan normaalilta puuhastelulta. 18-vuotiaana Wagner taas oli heittäytynyt Leipzigin ylioppilaselämän pyörteisiin ja onnistunut hankkimaan kesän aikana puolisen tusinaa kaksintaisteluhaastetta. Tämän jälkeen nuoren Wagnerin valtasi ”demoninen” pelihimo ja hän onnistui ”sekapäisenä” ja ”hulluuden partaalla” kadottamaan omat ja äitinsä rahat.

Kun elämään näytti hovikapellimestarin viran myötä tulleen edes ripaus pysyvyyttä, Wagner tempautui mukaan vallankumoukselliseen toimintaan ja osallistui aktiivisesti Dresdenin kapinaan vuonna 1848. Seurauksena oli kuolemantuomion uhka ja kahdentoista vuoden maanpako.

Hypomaniasta ja luomisvireestä

Joskus taiteilijan luovaa flow-tilaa on vaikea erottaa hypomaniasta, sillä molempiin liittyy poikkeuksellisen sujuvaa ajatustoimintaa, assosiaatiokykyä, pidäkkeettömyyttä ja haltioitumisen tunnetta.

Luovaa tilaa voisi kuvata normaalin ja hypomanian välimaastossa leijuvaksi tilaksi, jossa ihminen löytää itsestään poikkeuksellisia kykyjä. Hyvästä esimerkistä käy vaikka Mika Waltari, joka Sinuhe egyptiläistä kirjoittaessaan liikkui vähintäänkin hypomanian rajalla (8). Hänen kykynsä yhdistellä asioita ei kuitenkaan hajonnut vaan pysyi häkellyttävän hyvänä; aivot toimivat kuin supertietokone.

Omaelämäkerran perusteella Wagner kirjoitti useiden oopperoidensa libretot hypomanian kaltaisessa tilassa. Hermojen liiallinen kiihottuminen taas näytti johtavan sekamuotoiseen tilaan, masennuksen ja hypomanian nopeaan vaihteluun, ja aiheutti lähinnä piinaavaa työkyvyttömyyttä. Varsinaisen sävellystyön aikana Wagner tarvitsi rauhaa ja pyrki minimoimaan ulkoiset, mieltään kiihottavat ärsykkeet.

Psyyken ilmiäiset

Säveltäjän mielialanvaihtelut näyttävät siirtyneen myös oopperoiden teemoihin, joissa nii-

den ilmiäiset on jyrkän kaksijakoinen maailma. Depressiivinen puoli nousee toistuvasti esiin kuoleman läheisyytenä, itsemurhan, tuhon ja lunastuksen kaipuuna, maanisuus taas euforisenä haltioitumisena ja ekstaasina.

Wagnerin narsismi vuorostaan ilmenee pohjattomana haluna lumota ja vangita kuulijat, omia heidät itselle. Aikalaisväeltäjät yrittivätkin epätoivoisesti pyristellä irti Wagnerin musertavasta imusta, ja usein alkuhuuma vaihtui suoranaiseksi vihaksi, joka näytti olevan monelle ainoa tie ulos omaan ilmaisuun. Yksi tunnetuimmista kriitikoista oli kirjailija Leo Tolstoi, joka teilesi saksalaisen teokset perusteellisesti ja piti miestä pelkkänä huijarina, silmäkääntäjänä ja efektien tavoittelijana (9). Joskus Wagner tosin itekin tunsu menneensä liian pitkälle, sillä Tristania ja Isoldea säveltäessään hän pelkäsi, että teos olisi kuulijoille liikaa, ajaisi heidät hulluuteen.

Olisi kuitenkin epäreilua tarkastella Wagnerin musiikkidraamoja vain sairauspatologian valossa. Teokset ovat loputtoman mo-

niulotteisia, mistä kertovat niiden värikkäät tulkinnat. Esimerkiksi Nibelungin sormuksen tematiikkaa on analysoitu filosofian, sosiologian, psykoanalyysin, jungilaisen psykologian, feminismin, myyttien ja ideologioiden kautta, mutta mikään yksittäinen tulkinta ei voi tehdä oikeutta teokselle, joka sisältää kaikki nämä taot ja lisäksi kauniilla tavalla säveltäjän oman psyyken haurauden.

Loppukohtaus

Kaksisuuntaisen mielialahäiriön diagnoosin tekeminen sadanviidenkymmenen vuoden viiveellä saattaa kuulostaa epäluotettavalta, mutta toisaalta kyseisen sairauden diagnoosi tehdään useimmiten takautuvasti ja Wagner tarjoaa meille poikkeuksellisen hyvää materiaalia. Edellä mainittu ote omaelämäkerrasta näyttätyy oppikirjamaisena hypomanian tai manian kuvauksena, joten pidän sairautta nykykriteerein hyvin todennäköisenä (10).

Wagner ei ollut sairautensa kanssa yksin, sillä yllättävän monen aikalaissäveltäjän on katsottu kärsineen samankaltaisista ongelmis-

ta. Kanssakärsijöistä voidaan mainita ainakin Pariisissa aikansa suurimpana oopperasäveltäjänä juhlittu Gioacchino Rossini, bel canto -oopperan toinen mestari Gaetano Donizetti, joka parhaimmillaan sävelsi oopperan parissa viikossa tai vaikkapa romantikoista kaikkein romanttisim Robert Schumann, joka vietti viimeiset vuotensa Donizettin tapaan mielisairaudessa.

Entä sitten väittelyn lopputulos ravintola Elitessä? Pitäisikö taiteilijoiden psykiatriset ongelmat hoitaa? Jos Wagner olisi astellut vastaanotolleni, olisin luultavasti kirjoittanut hänelle mielialantasaajaa, turha hurskastella. Mutta jälkiviisaana ja salaa toivoisin, että hän olisi repinyt reseptin. Muuten tämäkin artikkeli olisi luultavasti jäänyt kirjoittamatta, vaikka tuskin se olisi kovin suuri vahinko. Suurempi vahinko olisi maailma ilman Nibelungin sormusta tai Tristan ja Isoldea. Pelkkä ajatuskin itkettää. ■

JOEL HAAHTELA, kirjailija, psykiatrian erikoislääkäri

SIDONNAISUUDET

Kirjoittaja on Suomen Wagner-seuran jäsen.

KIRJALLISUUTTA

1. DiGaetani JL. Wagner and Suicide. Jefferson: McFarland & Co 2003.
2. Wagner R. Elämäni. Turku: Faros-kustannus 2002.
3. Spencer S, Millington B. Selected Letters of Richard Wagner. New York: W. W. Norton & Co 1988.
4. Millington B. Richard Wagner: The Sorcerer of Bayreuth. United Kingdom: Thames and Hudson 2012.
5. Millington B, Harri J. Richard Wagner – Elämä ja teokset. Turku: Suomen Wagner-seura 2003.
6. Asikainen P, Sinkkonen J. Richard Wagner: Nibelungin sormus – myyttien ja mielen näyttämö. Helsinki: WSOY 2000.
7. Haahtela J. Vaaleanpunaisen aamutakin arvoitus – Wagnerin salainen mielenmaisema. Wagneriaani 2013;42:22–27.
8. Rajala P. Unio mystica: Mika Waltarin elämä ja teokset. Helsinki: WSOY 2008.
9. Tolstoi L. Mitä on taide? Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Taide 2000.
10. Haahtela J. Lentävä saksalainen – Wagnerin maanis-depressiivisyys. Wagneriaani 2012;40:20–23.